

t TAYLOR-MILL, HARRIET

Emancipatie in het teken van een stoïsche moraal

Tjitske Akkerman

Over Harriet Taylor Mill is weinig bekend. Er is nog steeds geen biografie over haar verschenen en er is niet veel archiefmateriaal voorhanden. Dat er zo weinig materiaal overgeleverd is, is niet alleen een speling van het lot; Harriet Taylor en John Stuart Mill hebben daar zelf voor een deel de hand in gehad. Toen een suffragette in 1870 aan John Stuart Mill vroeg of het mogelijk zou zijn een biografie over Harriet Taylor te schrijven, antwoordde hij ontkennend. De enige gegevens over haar waren geboorteplaats, afkomst, en nog een paar data, volgens Mill. (1) De reactie van John Stuart Mill is merkwaardig afwerend. Niet alleen was er wel iets meer bekend over Harriet Taylor dan geboorteplaats, afkomst en enkele data, maar was Mill zelf niet degene die vele lacunes had kunnen ophelderen, daar hij zo'n twintig jaar intiem met haar bevriend en zeven jaar met haar getrouwd was geweest, tot haar dood in 1858 daar een eind aan maakte?

Niet alleen Mill, maar ook Taylor zelf lijkt niet erg bereid geweest te zijn materiaal na te laten voor toekomstige biografen, gezien haar verzoek aan Mill haar brieven te verbranden. (Gelukkig is daar toch een klein deel van bewaard gebleven.) (2) Beiden hebben veel moeite gedaan een zorgvuldig opgepoetst en hier en daar geretoucheerd beeld van hun vriendschap en huwelijk na te laten. Daarbij heeft vooral Taylor een gedaanteverwisseling ondergaan. Haar brieven zijn grotendeels vernietigd, maar Mill heeft die leegte opnieuw ingevuld en ons het beeld van een supervrouw voorgeschilderd. Daar ook het auteurschap van Harriet Taylor nauwelijks zelfstandig vorm gekregen heeft, is het bijzonder moeilijk haar bijdrage aan de schaduw van haar beroemde echtgenoot te ontfuselen. Toch is het de moeite waard om dat te proberen, niet alleen om een eenzijdige geschiedschrijving waarin grote mannen als John Stuart Mill zo prominent aanwezig zijn te corrigeren, maar vooral omdat een dergelijke verschuiving van perspectief nieuwe inzichten op kan leveren met betrekking tot het soort feminisme dat deze 19e eeuwse radicale liberalen voor ogen stond.

1 E. Cady Stanton, S.B. Anthony, J.A. Cage, *History of Woman Suffrage*. New York 1989, Vol. I pp. 219-20, gecit. in A.S. Rossi, *Essays on Sex Equality. John Stuart Mill & Harriet Taylor Mill*. Un. of Chicago Press, Chicago/Londen 1970, p. 10.

2 Zie brief J.S.M. aan H.T., 26 jan. 1854 in: F.E. Mineka, D.N. Lindley (eds.), *The Later Letters of John Stuart Mill 1849-1873*. Un. of Toronto Press, Toronto 1972, p. 140.

Verschillende auteurs hebben er op gewezen dat het Engelse liberalisme rond 1850 sterk gepreoccupeerd was met morele vraagstukken. (3) Doorgaans wordt deze moralistische instelling beschouwd als een conservatieve trek, maar voor Mill gaat dat in ieder geval niet op. Zijn meest radicale standpunten, zoals die vooral naar voren kwamen in zijn pleidooien voor vrouwenemancipatie, zijn geïnspireerd door dit moralisme. Zo schreef Mill in *The Subjection of Women* dat vrouwenemancipatie niet alleen een kwestie van gelijke rechten was, maar ook de hervorming van de publieke moraal diende. (4)

De gelijkberechtiging van vrouwen zou het mogelijk maken de publieke moraal te vernieuwen en op rationele gronden te vestigen, dacht Mill. Hij en Harriet Taylor probeerden dit emancipatie-ideaal te verwezenlijken in hun eigen leven en zij zagen dat vooral gerealiseerd in en door hun huwelijk. Hun huwelijk, dat wel eens omschreven is als een verbond van filosofen op zoek naar de waarheid, werd door henzelf als het voorbeeldige begin van een nieuwe publieke deugd beschouwd. Om te begrijpen wat dit morele emancipatie-ideaal voor vrouwen inhield, is het belangrijk Taylors perspectief voorzover mogelijk los te maken van dat van haar overbelichte echtgenoot. Dat vereist enige uitvergroting van de meningsverschillen met betrekking tot hun huwelijk, conflictstof die gelukkig niet geheel en al onder het vloerkleed is verdwenen.

Toen zij elkaar in 1830 voor het eerst ontmoetten was Harriet Taylor een jonge getrouwde moeder, zwanger van haar derde kind. Na enkele jaren van intieme vriendschap besloten zij in overleg met John Taylor, de echtgenoot van Harriet, tot een omgangsregeling. Uitgangspunt daarbij was dat het huwelijk van de Taylors voor de buitenwereld intact zou blijven. Harriet bleef bij John Taylor wonen, maar Mill kwam dineren als hij niet thuis was of hij kwam een weekend naar één van de badplaatsen waar Harriet zomers verbleef. Pas in 1851, na de dood van John Taylor, werd deze langdurige geheimhouding overbodig en traden zij in het huwelijk. Meer dan twintig jaar hadden Mill en Taylor dus de schijn opgehouden. Tegen de achtergrond van een strenge Victoriaanse moraal lijkt dat begrijpelijk, maar dat is het bij nader inzien allerminst.

Allereerst is er het gegeven dat men in de kringen waarin Mill en Taylor verkeerden niet zonder meer geneigd was tot een aanpassing aan de Victoriaanse zeden. William Fox en Eliza Flower, die tot Harriets intieme vriendenkring van *Unitarians* behoorden, hielden er openlijk een buitenechtelijke verhouding op na. Sarah Austin, die tot de vriendenkring van Mills *Philosophic Radicals* behoorde, werd gechanteerd vanwege haar amoureuze brieven aan een Duitse prins. George Eliot en G.H. Lewes stoorden zich al evenmin aan de huwelijksconventies. (5) Waarom zouden Mill en Taylor in dit

3 Zie H.S. Jones, 'John Stuart Mill as Moralist' in: *Journal of the History of Ideas*, Vol. 52, 1992; B. Semmel, *John Stuart Mill and the Pursuit of Virtue*. New Haven 1984; J.W. Burrow, *Whigs and Liberals: Continuity and Change in English Political Thought*. Oxford 1988; S. Collini, *Public Moralists. Political Thought and Intellectual Life in Britain. 1850-1930*. Clarendon Press, Oxford 1991.

4 Hieraan is met name het laatste deel van dit boek gewijd. Zie J.S. Mill, *De onderwerping van de vrouw*. Boom, Amsterdam 1989, hfdst. IV.

5 Zie G. Himmelfarb, *On Liberty and Liberalism. The Case of John Stuart Mill*. Alfred A. Knopf, New York 1974, p. 143 e.v. Men kan een aantal uitgangspunten van *On Liberty* terugvinden in een vroeger essay van Harriet Taylor. Dat essay is opgenomen in F.A. Hayek, *John Stuart Mill*

opzicht zoveel meer respect voor de Victoriaanse conventies hebben? Zeker, in sommige opzichten waren zij uitermate 'Victoriaans', als men daar tenminste een puriteinse houding ten aanzien van seks onder verstaat. Sensualiteit zou steeds onbelangrijker worden, dacht John Stuart Mill. "Ik acht het hoogst waarschijnlijk dat deze passie ook bij mannen, zoals dat al het geval is bij een groot aantal vrouwen, volledig door de rede beheerst zal worden." (6) Harriet Taylor schreef niet minder geringschattend over seks. Zij vond dat de beschrijving van hun relatie in de *Autobiography* duidelijk moest maken dat het hier ging om "sterke gevoelens, intieme vriendschap, en niet om onzedelijkheid. Het lijkt me een stichtelijk beeld voor die stakkers die zich bij vriendschap niets anders kunnen voorstellen dan seks ..". (7) Haar relatie tot John Taylor en tot John Stuart Mill karakteriseerde zij dan ook als die van een 'Seelenfreundin'. Een libertijns verzet tegen de heersende conventies hoefde men van Mill en Taylor dus niet te verwachten. Waar zij en hun vrienden zoals William J. Fox en Eliza Flower echter in conflict kwamen met de Victoriaanse moraal was op het punt van huwelijkswetgeving en conventies. Het valt moeilijk aan te nemen dat Mill en Taylor op dit punt zonder meer zouden zwichten voor de publieke opinie.

Dat is des te moeilijker voorstelbaar als men bedenkt dat zij beiden principieel opkwamen voor de vrijheid om een onconventioneel leven te leiden. Het meest uitgewerkt kan men die verdediging vinden in *On Liberty*, dat in 1859 gepubliceerd werd. In dat werk hield Mill een fel pleidooi voor individuele vrijheid, voor tolerantie van verschillende levenswijzen en voor 'experiments in living'. Mill prees zelfs een excentrieke levensstijl. Excentriciteit vormde een tegenwicht tegen de dwang tot conformiteit die volgens hem zo kenmerkend was voor de massacultuur van het moderne Engeland. Het is zeer aannemelijk dat *On Liberty* in nauwe samenwerking van Mill en Taylor tot stand gekomen is. Gertrude Himmelfarb stelt zelfs dat *On Liberty* vooral het stempel van Harriet Taylor draagt en dat het eigenlijk een romantisch-individualistisch pleidooi voor de bevrijding van vrouwen is. (8) Volgens haar zou de emancipatie van vrouwen voor Mill en Taylor dan ook in de eerste plaats in het teken van een dergelijk streven naar vrijheid staan.

Die interpretatie lijkt me niet erg plausibel. Vanuit een dergelijke 'romantische' visie op vrouwenemancipatie zou immers niets meer voor de hand gelegen hebben dan een keuze voor de 'vrije liefde'. Dat Mill en Taylor er daarentegen voor kozen om twintig jaar lang geheimhouding te betrachten lijkt dan nogal hypocriet, en dat is een karakterisering die allerminst past bij deze radicale voorvechters van vrouwenemancipatie. Uit de brieven die Mill en Taylor schreven in de periode waarin zij besloten tot deze oplossing is wel degelijk een andere verklaring te destilleren. Die brieven laten ook zien dat het algemeen aanvaarde beeld dat Harriet Taylor de meest romantische en vrijheidslievende van de twee zou zijn in twijfel getrokken moet worden. Afgaande op deze brie-

and Harriet Taylor. Their Correspondence and Subsequent Marriage. Routledge + Kegan Paul, Londen 1951, pp. 275-280. Zie ook Himmelfarb, a.w., p. 239 e.v.

6 *Later Letters*, IV, 2 febr. 1870.

7 H.M. aan J.S.M., 14, 15 febr. 1854 in: Hayek, a.w., p. 196.

8 Zie Himmelfarb, a.w.

ven is zij uiteindelijk degene die de hand lijkt hebben in het compromis dat leidde tot twintig jaar schijnhuwelijk. (9)

Hoewel er sprake van was dat Harriet haar man zou verlaten en in Parijs zou gaan wonen, waar John Stuart zich dan bij haar zou voegen, wordt dit plan niet doorgezet. In eerste instantie lijkt vooral Mill er moeite mee te hebben de publieke opinie te trotseren. (10) Uit een brief van Harriet waarin zij hem citeert wordt duidelijk waarom hij blijkbaar bang is om de publieke opinie te trotseren en met haar naar het buitenland te vertrekken. "Lieve hemel, is het nu zover gekomen dat je bang bent om 'onbekend & onbeduidend' te worden. Wat kan ik daar nog anders op zeggen dan dat je 'vooral je briljante en belangrijke carrière moet volgen'", schrijft zij terug. De zorg van John Stuart voor zijn positie als intellectueel is vast en zeker een belangrijke overweging geweest om uiteindelijk in Engeland te blijven, maar het is niet de hoofdzaak. Het besluit van Harriet om terug te keren naar haar echtgenoot wordt niet alleen door Mills aarzelingen ingegeven; de doorslaggevende reden is haar plichtsgevoel ten aanzien van haar man en kinderen. Terwijl Mill blijkbaar bang is dat zijn intellectuele carrière onder deze affaire zal lijden en dat hij 'onbekend & onbeduidend' dreigt te worden, is zij op een andere manier bang haar enige kans om zich nuttig te maken te verliezen door haar liefde voor Mill. "Ik twijfel niet aan het geluk - maar ik betwijfel wel of het juist is om, voor mijn eigen plezier, mijn enige mogelijkheid om me in deze wereld 'nuttig' te maken, op te geven. *Jij* twijfelt aan jouw nuttigheid en hoeveel groter jouw nuttigheid mag zijn, die is zeker niet zoals de mijne *uitverkoren als* plicht. Ik zou er vier levens mee bederven en anderen mee kwetsen." (11) Haar plicht tegenover haar man en kinderen is voor Harriet Taylor van meer gewicht dan het recht op vrijheid en zelfontplooiing. Dat is een houding die ook door John Stuart Mill ten volle gerespecteerd wordt.

Dat anderen niet de dupe mogen worden van het streven naar persoonlijke vrijheid, is een belangrijk argument tegen echtscheiding dat ook in Mills essay over dit onderwerp terug te vinden is en als algemeen principe voor de inperking van individuele vrijheid terug te vinden is in *On Liberty*. Mill is het zonder meer eens met Taylors uitgangspunt dat zij niet haar man en kinderen mag opofferen terwille van haar eigen vrijheid. Men ziet dat achter de schijnvertoning van Harriets huwelijk een sterke morele overtuiging en een groot verantwoordelijkheidsgevoel schuilging.

Ik denk dat men dit vrouwelijke plichtsgevoel, waarin de onzelfzuchtige zorg voor echtgenoot en kinderen als hoogste goed beschouwd wordt, in het geval van Harriet bijzonder serieus moet nemen. Niet alleen verklaart het haar keuze voor een compromis terwijl zij er tegelijk zulke radicale standpunten over vrijheid op na hield, maar het werpt ook een nieuw licht op de intellectuele samenwerking van Mill en Taylor. Op dit punt wordt mijns inzien duidelijk dat zijn ideaal van vrouwenemancipatie op gespannen voet stond met haar ideeën over het huwelijk. Voor Harriet waren huwelijk en kinderen "de enige kans om zich in deze wereld nuttig te maken", terwijl ze voor John Stuart een belemmering vormden voor zijn intellectuele roeping.

Dat sluimerende meningsverschil tussen hen beiden openbaart zich bijvoorbeeld wanneer John Taylor doodziek wordt en zijn vrouw zich naar hem toehaast om hem te

9 "Whatever she decides will be wisest and rightest", schrijft Mill aan W.J. Fox op 5 of 6 nov. 1833, in: Hayek, a.w., p. 50.

10 Idem, p. 49.

11 H.T. aan J.S.M. 1836?, idem, p. 99.

verzorgen. haar brieven getuigen van een bijzonder liefdevolle en consciëntieuze verzorging van haar stervende echtgenoot. Harriet is er ook ten volle van overtuigd dat zij deze plicht hoort te vervullen, terwijl John Stuart daar niet het juiste begrip voor kan opbrengen. Hij wil blijkbaar niet al te veel horen over haar zorgen om haar doodzieke man. In antwoord op zijn suggestie een ander onderwerp aan te snijden, schrijft Harriet verontwaardigd: "Je hebt het erover dat ik jou schrijf op een ongepast moment nu een verandering van onderwerp meer dan ooit een opluchting zou zijn! *een ongepast moment!* je moet wel volkomen blind zijn voor alles wat *vriendschap* of *bezorgdheid* betekent wanneer je je zo meelijwekkend kleingeestig uitdrukt... Mijn God zou je het een opluchting vinden om aan iemand anders te denken, één of andere kennis of wie dan ook, terwijl *ik* stervende was?" (12) Zij is blijkbaar gekrenkt door wat zij ziet als Mills onderschatting van haar plichten als getrouwde vrouw: een dergelijke harteloze opmerking zou gemaakt kunnen zijn door een oude vrijster, voegt ze hem toe.

Dit incident zou afgedaan kunnen worden als een overgevoelige reactie van Taylor op een wat onnadenkende opmerking van haar geliefde, maar dat is het naar mijn idee niet. Zij had wel degelijk gegronde redenen voor zo'n heftige uitval, want Mill geeft vaker blijk van een geringschattende houding voor een dergelijk plichtsbesef. Dat valt in zijn visie maar al te gauw in de categorie van een traditionele vrouwenrol. Het traditionele huwelijk wordt door hem niet alleen fel bestreden als een instituut dat vrouwen rechteloos maakt, maar ook als een instituut dat mannen belemmert zich aan hun publieke taken te wijden. "Helaas moet gezegd worden dat onbaatzuchtigheid als algemene levenshouding - de energieke toewijding aan doeleinden die geen direct voordeel beloven voor het gezin - maar zelden wordt gestimuleerd of gesteund door vrouwen. ... Maar het gevolg is dat de invloed van vrouwen op de publieke deugd zelden gunstig is." (13) Dit citaat uit *The Subjection of Women* laat zien dat Mill vrouwenemancipatie vooral ziet als een middel tot hervorming van de publieke moraal. Vrouwen neigen er toe zich te conformeren aan de publieke opinie en daarom wordt "een man die waarheden ziet die nog niet bij de massa opgekomen zijn of die hij meer dan de massa naar eer en geweten wil naleven" in het huwelijk belemmerd om zich te verzetten tegen de heersende opinie. In een passage die veel onthult over zijn negatieve visie op het traditionele huwelijk voegt Mill daar aan toe: "Een man die getrouwd is met een vrouw, die wat intelligentie betreft zijn mindere is, ervaart haar als een voortdurende last, of erger dan een last, als een blok aan zijn been, bij iedere poging om beter te zijn dan de openbare mening van hem eist". (14)

In de visie van Mill is emancipatie van vrouwen belangrijk om mannen weer tot mannen te maken, dat wil zeggen tot onafhankelijk denkende en naar eer en geweten handelende individuen, kortom tot mannen van stavast. Die visie komt ook bijzonder duidelijk naar voren in zijn essay *Civilization*. In dit essay is Mill allesbehalve de overtuigde vooruitgangsdinker die men zo vaak in hem ziet. Zijn twijfels over de zegeningen van de moderne beschaving worden hier niet alleen nog eens breed uitgemeten, maar ook wordt duidelijk hoezeer die twijfels samenhangen met een specifiek mannelijkheidsideaal. De modernisering brengt in de ogen van Mill een zekere verwekelijking en vertwijfeldheid met zich mee die de leidende kracht van de oude elites aantast. "De

12 H.T. aan J.S.M. begin juni 1849, idem, p. 153.

13 *De onderwerping van de vrouw*, a.w., p. 155 (vert. gewijzigd).

14 Idem, p. 158.

beschaafde klassen, de gehele klasse van gentlemen in Engeland, is ten prooi gevallen aan een morele verwijfdheid, een onbekwaamheid voor iedere vorm van strijd." (15)

De remedie die Mill voorstelt tegen deze degeneratie van de Engelse 'gentleman' is dat er een nieuwe leidende rol weggelegd moet worden voor de intellectueel. Hoewel geïnspireerd door Plato's ideaal van de filosoof als wachter of koning, is hij ervan overtuigd dat deze leidende rol van de filosoof gecombineerd kan worden met een moderne massademocratie. Mill is in tegenstelling tot latere liberalen optimistisch over de rationele vermogens van de massa. De autoriteit van een intellectuele elite mag niet blindelings afgedwongen worden, maar kan alleen op basis van rationele criteria door de massa aanvaard worden. (16) Het is een dergelijke leidinggevende publieke rol van intellectuelen die Mill ook in zijn eigen 'briljante en belangrijke carrière' lijkt na te streven.

In het huwelijksideaal van Mill horen privékwesaties als familieverplichtingen dan ook geen inbreuk te vormen op de publieke taak van mannen in het algemeen en van intellectuelen in het bijzonder. Hier lag dan ook een bron van spanningen, die vooral in de tijd dat Taylor zich aan haar 'traditionele' verplichtingen ten aanzien van man en kinderen wijdde aan de oppervlakte kwam. Voor Mill stond het huwelijk in het teken van een stoische toewijding aan de publieke zaak. Daarbij zag hij zichzelf als een soort Hercules die Vrouwe Deugd volgde op de moeilijke weg van ontbering en inspanning. (17) Lichamelijke zwakheid moest dan ook genegeerd of bestreden worden. Ook al leden Harriet Taylor en hij beiden aan tbc, zij deelden deze ziekte nauwelijks, maar doorstonden de meest ernstige aanvallen vaak in hun eentje in het buitenland, ver van elkaar verwijderd. John Stuart Mill bestreed zijn ziekte zelfs door zeer inspannende, lange dagmarsen van soms 14 uur te maken.

Hulpbehoevendheid was ook in andere opzichten onverenigbaar met de roeping van de publieke intellectueel. Kinderen pasten niet in dit huwelijk en Mill zag anti-conceptie dan ook niet alleen als een middel tot armoedebestrijding, maar ook als een middel tot emancipatie. (18) Niet alleen was de zorg voor hulpbehoevenden in de privésfeer een vrouwelijke taak die niet strookte met Mills ideaal, ook de uitbreiding van deze zorg naar de publieke sfeer werd door hem gekritiseerd. De filantropie, één van de weinige manieren waarop vrouwen zich aan publieke plichten wijdde, was in zijn ogen verwerpelijk. Een dergelijke zorg voor de armen bevorderde allerminst de zelfredzaamheid,

15 J.S. Mill, *Essays on Politics and Culture* (ed. G. Himmelfarb) Doubleday & Comp., New York 1962, p. 58.

16 Zie ook T. Pateman, 'Liberty, Authority and the Negative Dialectics of J.S. Mill' in: *Radical Philosophy* 32, Autumn 1982, pp. 16-23.

17 In zijn autobiografie vertelt Mill dat zijn vader hem op jeugdige leeftijd de keuze van Hercules voorlegde. Dat was het verhaal van de jonge Hercules die op een kruising van wegen twee mooie vrouwen tegenkwam, Deugd en Geluk. De sensuele en aantrekkelijke Geluk beloofde hem een weg die moeiteloos naar rijkdom en plezier zou leiden. De kuise, in het wit geklede Deugd zei eerlijk dat haar weg niet gemakkelijk zou zijn, maar wel nobele daden en onsterfelijke roem zou opleveren. Welke keuze de kleine John door zijn vader aangeraden werd is niet moeilijk te raden. Zie ook Semmel, a.w.

18 Mill was een neo-Malthusiaan. Anti-conceptie was voor hem echter niet alleen een middel om overbevolking en armoede te bestrijden, maar ook bepleitte hij uitstel van ouderschap omdat hij echtscheiding zoveel moeilijker te verdedigen vond op het moment dat er kinderen waren.

maar versterkte eerder de parasitaire neigingen van de onderste lagen van de bevolking. (19)

Men kan zich voorstellen dat voor Harriet Taylor de overstap van haar eerste naar haar tweede huwelijk een nogal radicale identiteitswisseling impliceerde. Het is een algemeen aanvaarde mening dat het vooral door haar toedoen was dat de Mills zich na hun huwelijk nog meer dan voorheen terugtrokken uit het sociale leven. Dat lijkt aannemelijk omdat John Stuart na de dood van Harriet weer deel ging nemen aan het sociale en politieke leven. Terwijl hij bijvoorbeeld in 1851 nog een zetel geweigerd had, nam hij in 1865 plaats in de *House of Commons* en ook nam hij vrijwel meteen de publicaties van verschillende werken ter hand. Toch kan men daar niet uit afleiden dat het vooral Taylor was die een teruggetrokken leven wilde leiden. Waarschijnlijker is dat Mill geloofde dat hij alleen samen met haar zijn ideaal van de publieke intellectueel had kunnen verwezenlijken, en dat na haar dood de bezieling voor dit ideaal verdween.

Hij en Harriet waren, zoals hij schreef, de laatste onafhankelijke en grote 'denkers' temidden van een 'zwakke generatie'. (20) Men heeft Harriet doorgaans als boosdoener aangewezen omdat zij inderdaad vaak indirect de oorzaak was van het steeds verdergaande isolement van hen. (21) Toch was het Mill die zich het meest onverzoenlijk opstelde in de ruzies met vrienden. (22) Bovendien was hij het ook die radicaal de banden met zijn familie verbrak, nadat zijn vader overleden was. De pogingen tot verzoening die zijn zusters op aandrang van hun moeder ondernamen liepen op niets uit. Toen zijn moeder in 1854 stervende was, vertrok Mill om gezondheidsredenen naar het buitenland en hij kon niet meer op tijd terug zijn voor haar begrafenis. Van enig schuldgevoel of wroeging hierover was geen sprake: "Ik ben blij dat ik niet in Engeland was toen het gebeurde, want wat ik gedaan zou moeten hebben en doorgemaakt zou moeten hebben zou erg

19 Mill nam bijvoorbeeld nooit duidelijk afstand van de *Poor Law*, berucht om zijn strenge toepassing van het beginsel van zelfredzaamheid. Zie voor zijn afkeuring van de door vrouwen bedreven filantropie: *De onderwerping van de vrouw*, a.w., p. 156.

20 Harriet deelde zijn ideaal van hun perfecte vriendschap en intellectuele samenwerking. Het geloof dat zij beiden hadden in hun bijzondere positie als een intellectueel echtpaar blijkt bijvoorbeeld uit de urgentie die zij aan het afmaken van de *Autobiography* hechtten. "I do not see what living depository there is likely to be of our thoughts, or who in this weak generation that is growing up will even be capable of thoroughly mastering & assimilating your ideas, much less of re-originating them - so we must write them & print them, & then they can wait until there are again thinkers", schreef Mill. En over de publicatie van zijn verzamelde essays schreef Mill dat zij bedoeld waren als "a sort of mental pemican, which thinkers, when there are any after us, may nourish themselves with and then dilute for other people". Zie Hayek, a.w., pp. 185, 191.

21 Zie ook Rossi, a.w.

22 Mill stuurde zijn vrouw bijvoorbeeld een brief van Mrs. Grote mee, sinds lang één van degenen die tot het vijandige kamp behoren. Mills scherpe commentaar dat de brief bijzonder impertinent en bedrieglijk was, werd door Harriet verzacht. Zij wees erop dat de brief een poging tot verzoening was. Hayek, a.w., p. 187, 188.

pijnlijk en vermoeiend geweest en zou niemand veel goed gedaan hebben", schreef hij zijn vrouw. (23)

De harde houding van Mill ten opzichte van zijn moeder blijkt niet alleen uit deze koele reactie naar aanleiding van haar dood. In de ogen van John Stuart was het huwelijk van zijn vader, die hij beschouwde als de Voltaire van de Engelse radicalen, een misstap die hem belemmerde in zijn intellectuele werk. Uit de eerste versie van zijn autobiografie wordt duidelijk dat Mill geen enkel respect had voor zijn moeder, die zich uitsloofde voor man en kinderen. (24) Zijn vaders beslissing om te trouwen was volgens Mill junior geheel strijdig met de verstandige opinies die hij er later op na hield, omdat "hij niet de aansporingen van een gelijkgezind intellect, verwante smaak of bezigheid kreeg en dat ook nooit had kunnen verwachten". Veelal op suggestie van Taylor reviseerde hij deze eerste versie en liet dergelijke al te scherpe veroordelingen van zijn familie en vrienden achterwege.

Terwijl het gesloof van zijn moeder hem met afschuw vervulde en hij het huwelijk van zijn vader als een rem op diens intellectuele werk beschouwde, zag John Stuart zijn eigen huwelijk als de meest perfecte vorm van samenwerking. Harriet leerde hem wat de hoogste doelen waren om na te streven en zij leerde hem ook wat het meest praktisch en nuttig was, schreef hij. (25) Er is al te veel geschreven over de vraag hoeveel waarde men moet hechten aan de intellectuele capaciteiten van Taylor, maar het staat wel vast dat men haar intellectuele invloed op Mill moeilijk kan onderschatten. Zij was inderdaad zijn "inspirer and prompter". Zij gaf op zijn verzoek aan over welke onderwerpen hij moest schrijven en leverde daar vaak een globaal standpunt bij. De buitengewone invloed die Mill zelf aan haar toeschreef moet zeer serieus genomen worden, ook al zijn zijn lofzangen nog zo ongeloofwaardig. (26) Zo schreef hij dat Shelley wat ideeën en intellect betrof een kind was vergeleken met Harriet. Hij vond dat zij bovendien een

23 J.S.M. aan H.T., 26 juni 1854, Hayek, a.w., p. 209. Nu had Mill waarschijnlijk gelijk toen hij naar aanleiding van de dood van zijn moeder schreef dat hij niet veel goed zou doen aan een ziekbed. Hij stond Harriet zelden bij als haar t.b.c. tot ernstige terugvallen leidde en toen zij doodziek met Mill door Frankrijk reisde was ze duidelijk geïrriteerd over zijn onhandigheid. Zij schreef aan haar dochter: "The fact is we always get the last seats in the railway carriage, as I cannot run on quick, & if he goes on he never succeeds, I always find him running up and down & looking lost in astonishment, so I have given up trying to get any seats but those that are left." 18 oct. 1858, idem, p. 261. Mill had ook zelf al geconstateerd dat zijn opvoeding eenzijdig en onpraktisch was geweest. Uit zijn brieven aan Harriet bleek dat hij vrijwel hulpbehoevend was in huishoudelijke zaken en dat zij hem vanuit het buitenland moest adviseren over rekeningen, het onderhoud van de tuin, enzovoort. Zie J. Stillinger (ed.), *The Early Draft of John Stuart Mill's Autobiography*. Un. of Illinois Press, Urbana 1961, p. 25.

24 "That rarity in England, a really warm hearted mother, would in the first place have made my father a totally different being, and in the second would have the children grow up loving and being loved. But my mother with the very best intentions, only knew how to pass her life in drudging for them." J.S. Mill, *Autobiography*. Longmans, Green, Reader & Dyer, Londen 1873, pp. 66.1 184., 36.

25 *Autobiography*, a.w., p. 189.

26 Niet alleen verkondigde Mill deze lof aan de buitenwereld, maar ook zijn dagboeknotities bevestigden dat hij oprecht overtuigd was van haar vele en uitzonderlijke gaven.

grotere poëet was dan Carlyle. Zijn vader had onder de mannen geen gelijke "en slechts één onder vrouwen". (27) Delofzang werd met eindeloos veel van dergelijke extravagante voorbeelden in andere geschriften aangevuld. (28)

Taylor was niet zozeer de muze die Mill inspireerde, maar zij was eerder de leermeester die hem het houvast van een wereldbeschouwing kon bieden. Hoewel Mill zichzelf een bescheiden rol toekende als haar leerling, zou men kunnen vermoeden dat hij in hun intellectuele samenwerking het ideaal gevonden had waar hij in zijn essay *Civilization* op doelde. Hij en Taylor waren uniek als intellectuelen die het klassieke ideaal overeind hielden en zich niet lieten leiden door gevestigde opinies en privébelangen. Zij waren dan ook de laatste 'denkers' in de ware zin des woords. Natuurlijk kan men deze sublieme vriendschap die voortgezet werd in een huwelijk niet zonder meer reduceren tot een intellectueel project ten dienste van de publieke zaak; men moet het eerder omkeren. John Stuart Mill en in tweede instantie ook Harriet Taylor stelden hun vriendschap en huwelijk in dienst van dat publieke ideaal en probeerden zo een voorbeeldig geëmancipeerd leven vorm te geven.

Het rationalistische gelijkheidsideaal dat zij in hun huwelijk probeerden te verwerkelijken, betekende een onderschikking van het privéleven aan de publieke moraal. Alleen een sterke vrouw die bereid was af te zien van de zorg voor hulpbehoevende familie- en gezinsleden en die ook een traditioneel vrouwelijke taak als de filantropie als een inbreuk beschouwde op het ideaal van zelfredzaamheid, kon in de ogen van Mill voldoen als geëmancipeerd. Harriet Taylor zag met haar tweede huwelijk weliswaar af van 'de enige manier om zich op deze wereld nuttig te maken', maar men mag aannemen dat zij daarvoor in de plaats een niet minder belangrijke rol als toegewijde intellectueel voor zichzelf zag weggelegd. Het feminisme van Taylor en Mill kwam daarmee in het teken te staan van een stoisch geïnspireerde moraal, waarin zelfredzaamheid, kuisheid en rationaliteit centraal stonden. Die waarden sloten in sommige opzichten aan bij de protestantse moraal van het Victoriaanse tijdperk, maar zij konden ook de inspiratiebron vormen voor een radicale kritiek. (29).

27 *Autobiography*, a.w., pp. 176., 205.

28 Op haar grafsteen in Avignon stond onder meer: "Her influence has been felt in many of the greatest improvements of the age and will be in those still to come. Were there but a few hearts and intellects like hers this earth would already become the hoped-for heaven." Hayek, a.w., p. 267.

29 Mill distantieerde zich bijvoorbeeld in *On Liberty* scherp van een calvinistisch geïnspireerde moraal. De calvinistische nadruk op zelfbeheersing kon hem niet bekoren omdat deze gepaard ging met gehoorzaamheid. Alles wat niet een plicht is, is een zonde in het calvinisme, schreef Mill snerend.